

Harry Perridon

WAT BETEKENT *BLÁR* IN HET KLASSIEK OUDNOORDS?

Wanneer Thorgils Holluson wil uitvissen waar Helgi Hardbeinsson, de moordenaar van Bolli, de tot dan toe laatste echtgenoot van Gudrun, uithangt, verwisselt hij van kleren, om niet herkend te worden als een belangrijk persoon:

Gerir Þorgils nú klæðaskipti; steypir af sér kápu blári, en tók yfir sik váskufl einn grán.

In de uitgave van *Íslensk fornrit* wordt als commentaar bij deze passage gegeven dat *kuflar* lange baaïen overkleden zijn die op weinig aanzien duiden: "kuflar ... voru úr vaðmáli og þóttu lítilmótlegir, svó sem hér má sjá". Einar Sveinsson, die deze uitgave van de *Laxdæla* verzorgd heeft, gaat er hier kennelijk van uit dat de status van een persoon afgelezen kon worden aan het soort kledingstuk, *kápa* of *kufl*, dat hij/zij droeg. De vraag die ik in deze bijdrage aan de orde wil stellen is echter of het niet eerder de kleuraanduidingen *blár* en *grár* zijn die de middeleeuwse Skandinaviër in staat stelden de juiste conclusie te trekken wat betreft de status van de personen die men in werkelijkheid of in fictie tegenkwam. Om deze vraag te beantwoorden is het allereerst nodig vast te stellen welke kleur of andere eigenschap in de 13-14e eeuw aangeduid werd door de term *blár*.

In de diverse vertalingen¹ van de hier aangehaalde passage uit de *Laxdæla* wordt *blár* meestal vertaald met *blauw* ('his blue hooded cloak'; 'den blå kappa'; 'den blåa kappan')². De Duitse vertaling van Meissner

¹Winkler (1989: 209-211) geeft een lijst van 15 Duitse vertalingen van de *Laxdæla*.

Hoeveel Engelse vertalingen er zijn, is mij onbekend.

²De hele hier geciteerde passage luidt in de diverse vertalingen als volgt:

Thorgils now changed his clothes, and took off his blue cloak, and slipped on a grey foul-weather overall (Press).

Thorgils now makes a shift of clothes; he stripped off the blue cape that he was wearing and put upon him a gray cowl (Proctor).

(1913) heeft echter *dunkelblau*. Wanneer het niet over kleren gaat, lopen de vertalingen meer uiteen. In hoofdstuk 76 van de *Laxdæla* bijv. wordt over beenderen geschreven die *blá ok illilíg* zijn. Als vertaling van *blár* vinden we hier zowel *blauw* (Press 1899; Proctor 1903; Frich 1924; Magnusson & Pálsson 1969) als *zwart* (Alving 1935; Meissner 1913; Arent 1964; Fidjestøl 1968).

Ook de woordenboeken geven aan dat *blár* een donkere kleur aanduidt (of: kan aanduiden). Fritzner (1886: 151) schrijft bijv. "Som *blár* i sidstanførte Forbindelse (i.e. *blár sem kol*) betegner en sort Farve, saa maa dette ogsaa oftere have været Tilfælde, hvilket kan sees af Sammensætningerne og Forbindelserne *kolblár, svartr blámaðr, blár berserkr*." Heggstad *et al.* (1975: 54) geeft als vertaling 'blå; mørk, svart', de Vries (1961) 'blau, dunkel, schwarz', Gering (1903) en Baetke (1968) 'schwarzblau, schwarz' en Zoëga (1965) '1. blue, livid; 2. black'; in Cleasby & Vigfusson (1957²: 68) wordt opgemerkt dat Scot. *bla* "has the Icel. sense of *dark blue, livid*." Het meest kategorisch is hier Thunmark-Nylén (1981: 78) die onder het trefwoord *färger* vermeldt dat "Man kan lägga märke till att ordet "blå" undergått en betydelseförändring; den F. som vikingatiden avsåg med "blå", är den färg som vi i våra dagar benämner "svart".

In de 'Rettelser og tillegg' op het woordenboek van Fritzner geeft Hødnebo (1972: 52) aan dat het onduidelijk is "hvilken farve som menes når messeklær i isl måldagar betegnes som "blå", da blått står utenfor de liturgiske farger; mul fiolett?."

Het woord *blár* wordt etymologisch in verband gebracht met het latijnse *fl_vus* dat meestal geïnterpreteerd wordt als 'goudgeel'. De Vries (1961) vindt in navolging van Hirt een betekenisontwikkeling van blond of goudgeel naar blauw of zwart onwaarschijnlijk, en wijst daarom een gemeenschappelijke oorsprong voor *fl_vus* en *blár* af. Kluge (1975²¹) daarentegen heeft geen problemen met een dergelijke etymologie, en geeft

Thorgils now makes a change of clothes, taking off his blue hooded cloak and putting on a gray rain cloak (A. Margaret Arent).

Torgils skifter no klæde; han slengjer av seg den blå kappa og tek over seg ei grå uvêrskufte (Frich)

Torgils skifter no klede; han kastar av seg den blå kappa og tek over seg ei grå uvêrskufte (Fidjestøl)

Torgils byter nu kläder. Han tar av sig den blåa kappan och kastar en grå regnkappa över sig. (Alving).

de volgende verklaring voor het betekenisonderscheid tussen het Latijnse en het Germaanse woord: "Die Bedeutungen schwanken bei vielen Farbnamen; blau, gelb und blond zielen alle auf lichte Farben." Hier brengt de Vries (1971: 63) m.i. terecht³ tegen in: "De betekenis van kleuren is inderdaad vlottend, maar men kan van blauw niet zeggen dat het tot de lichte kleuren behoort; in elk geval heeft het ON de nuance tot zwart toe". Ook Drosdowski (1989) ziet een verband tussen *blau* en *fl̥vūs*: "Das *altgerm.* Farbadjektiv *ahd.* *bl̥o* [...] ist z.B. eng verwandt mit *lat.* *flavus* 'goldgelb, blond' und gehört mit anderen verwandten Wörtern zu der unter ↑*Belche* dargestellten *idg.* Wurzel **bhel-* 'schimmern[d], leuchten[d], glänzen[d]'. [...] Die heutige Farbvorstellung 'blau' hat sich erst im *Germ.* herausgebildet; selbst *ahd.* *bl̥o* kann gelegentlich noch *lat.* *flavus* 'gelb' übersetzen." In dit verband kan erop gewezen worden dat *fl̥vūs* niet altijd als 'geel' of 'blond' geïnterpreteerd hoeft te worden. De Thesavrvs Lingvæ Latinæ bijv. geeft als eerste betekenis γλαυκός 'glanzend, grijs, lichtblauw', bijv. wanneer gesproken wordt over het glinsteren van water in beweging ("de nitore scintillanti aquae commotae").

Vanuit een modern gezichtspunt is het verwonderlijk dat een en hetzelfde woord voor wat we nu als een wijde verscheidenheid aan kleuren beschouwen, gebruikt kan worden. Het ON *blár* correspondeert immers met *lat.* *niger* in *blár sem kol* (zwart) en *blámaðr* (donker, bruin), met *lat.* *lividus* in *blár ok blóðugr* en *bláman* (blauw van kneuzingen), met *lat.* *cæruleus*⁴ in *bláeygðr* (lichtblauw, grijsblauw) en *bláskógr* (donkergroen,

³In het Oudfrans gaf het uit het Germaans ontleende *bloi*, *blave* volgens Greimas (1968: 73), i.t.t. het Oudnoordse *blár*, wel een lichte kleur aan: "**bloi**, **blo**, **blef**, **blave**. Anc. formes du mot *bleu* qui ne renvoient pas à une teinte précise d'aujourd'hui. Souvent *blond*, *pâle*, *bleu*, *verdâtre*, etc." Dufeil (1988: 94) meent dat de kleurentermen niet zozeer meetbare nuances aangeven, doch eerder "des sentiments subjectifs et des symboles variables". De betekenis van **bloi** strekt zich volgens Dufeil uit "du doré fauve par le blond à travers tel bleu, jusqu'au noir."

⁴De betekenis van *cæruleus* laat zich overigens ook niet zo gemakkelijk vangen. De Thesavrvs Lingvæ Latinæ (III: 103-107) geeft bijv. als eerste betekenis 'colorem glaucum vel lividum indicans' (bijv. van de hemel, de zee, en de ogen), maar geeft als nevenbetekenissen o.a. 'accedens ad notionem viridis et albi' (bijv. van

vgl. du *Schwarzwald*); en met lat. *viol_ ceus* in *bláklukka* (violet). Hoe is dit te verklaren?

Volgens Hjelmslev (1943: 48-9) is weliswaar de categorie kleur universeel (het kleurenspektrum), maar zijn de grenzen die binnen deze categorie door de verschillende talen getrokken worden willekeurig. Dit wordt duidelijk, schrijft Hjelmslev, als we bijv. de kleurenadjektieven in het Deens met bijv. die in (een oudere fase van) het Welsh vergelijken:

	gwyRDD
grøn	
blaa	glas
graa	
brun	llwyd

Passen we Hjelmslev's theorie op het Oudnoords toe, dan lijkt *blár* een ander, groter, gedeelte van het spektrum te beslaan dan ABN *blauw*, of Lat. *caeruleus*.

Tegen de opvatting van Hjelmslev als zouden talen slechts verschillen in de wijze waarop ze een buiten elke taal om gegeven categorie, i.c. het kleurenspektrum, onderverdelen kunnen een aantal bezwaren aangevoerd worden. Ten eerste: hoewel aan te nemen valt dat kleur objektief in de werkelijkheid gegeven is, en dat alle mensen in principe hetzelfde vermogen hebben om kleur waar te nemen, is daarmee nog niet gezegd dat kleur in elke menselijke samenleving een relevante categorie is; het lijkt waarschijnlijker dat slechts die aspecten van de werkelijkheid in een gegeven samenleving benoemd worden die van belang zijn voor de specifieke activiteiten in die samenleving. Als er geen kleurstoffen gebruikt worden, zal er geen kleurterminologie ontstaan; als er slechts een beperkt aantal gebruikt wordt, dan zullen alleen die kleuren die daarmee

laurier), en 'accedens ad notionem nigri et fuscii' (bijv. van regenwolken, schaduw en de nacht). Het scala van mogelijke kleurnuances lijkt op dat van *blár*.

gemaakt kunnen worden een naam krijgen. Er is geen enkele reden om met Hjelmslev aan te nemen dat alle talen het gehele spektrum benoemen, en niet slechts die gedeelten die in de maatschappijen die deze talen gebruiken, relevant zijn.

Ten tweede kunnen kleuren ook in andere opzichten van elkaar verschillen dan alleen in golflengte, m.n. in intensiteit (volle, diepe kleuren vs. grauwe ('grijze' of 'neutrale') kleuren), helderheid (lichte vs. donkere kleuren) en glans (glanzende vs. matte doffe kleuren). In onze maatschappij is het onderscheid in golflengte waarschijnlijk bepalend bij kleur, maar dat hoeft niet het geval te zijn voor alle culturen, zoals Palmer (1976: 75) terecht opmerkt: "It has often been noted that Homer referred to the sea as 'wine-coloured', which is very odd if we think of its hue, but completely understandable if we think of its luminosity and saturation, which are very similar to those of a deep red wine."

Indien we ervan uitgaan dat de namen van kleuren in het vroege Oudnoords, net zoals in het Homerisch Grieks, in belangrijk mate betrekking hebben op intensiteit, helderheid en glans, dan zou de betekenis van *blár* wellicht omschreven kunnen worden als: met een kleur die in het blauw-violet-paarse deel van het spektrum ligt, met lage waarden voor intensiteit en helderheid, en hoge voor glans (dwz. donker (of donkerblauw) glanzend). Als deze omschrijving van de betekenis van *blár* juist is, en dat neem ik in ieder geval voor het Oudnoords tot ongeveer het midden van de twaalfde eeuw aan, dan weersprekt het Oudnoords de konklusies die Berlin & Kay (1969) uit hun onderzoek naar de kleurenadjektieven in een groot aantal talen trekken. In dat onderzoek lieten Berlin & Kay hun proefpersonen uit een set van 320 kleurenkaartjes telkens dat kaartje aanwijzen die het beste voorbeeld was van de kleur die door een bepaalde kleurenterm in hun taal aangeduid werd. Slechts de zgn. primaire kleurentermen werden onderzocht, dwz woorden die aan de volgende voorwaarden voldoen:

- het woord is niet samengesteld (dit criterium sluit woorden uit als *donkerrrood* en *zilverkleurig*)
- de kleur waarnaar verwezen wordt moet geen nuance van een andere kleur zijn, *scharlaken* is bijv. een van de varianten van *rood*, en daarom geen primaire kleur.
- het gebruik van het woord moet niet beperkt zijn tot een specifieke categorie van voorwerpen, zoals *blond* (haren) of *beige* (kleren).

-het woord moet tot de basiswoordenschat behoren, dus niet van al te specialistische aard zijn, zoals bijv. *akwamarijn*.

De resultaten van dit onderzoek gaven Berlin & Kay aanleiding om te veronderstellen dat

a. er een universele verzameling primaire kleuren bestaat, die de volgende elf elementen omvat: wit, zwart, rood, geel, groen, blauw, bruin, rose, paars, oranje en grijs.

b. er een universele groepering van hoofdkleuren is, volgens het schema:

wit	roodgeel	bruin	oranje
zwart		groen	paars
		blauw	rose
			grijs

Onderscheidt een taal twee kleuren dan zijn dit altijd *zwart* en *wit*, onderscheidt de taal drie kleuren, dan zijn dit *zwart*, *wit* en *rood*. Talen met vier kleurentermen hebben naast *zwart*, *wit* en *rood* óf *geel* óf *groen* óf *blauw*, etc.

c. het beste voorbeeld van een kleurenkategorie voor elke talen hetzelfde is: voor *geel* bijv. is dat in alle talen die de kleur onderscheiden *knalgeel*, dwz de kleur met de hoogste intensiteit.

Hoewel het niet gemakkelijk is om vast te stellen welke kleurentermen in het Oudnoords volgens de definitie van Berlin & Kay primair genoemd kunnen worden, is wel zeker dat *blár* aan alle criteria voldoet. Maar zoals we gezien hebben is in ieder geval in de vroegere fasen van de taal het beste voorbeeld van *blár* ('met donkere gloed', zoals de veren van kraai of ekster) niet hetzelfde als het beste voorbeeld van bijv. ndl. *blauw* ('felblauw', dwz. zeer intens, licht- tot middeldonker blauw). Daar het ON geen ander woord heeft voor (*fel*)*blauw*, maar daarentegen wel voor *bruin* (*brúnn*⁵) lijkt ook de systematiek van het schema onder b. doorbroken.

Door met name Franse mediëvisten is erop gewezen dat vanaf het midden van de twaalfde eeuw in (West-) Europa een revolutie heeft

⁵Indien *brúnn* 'bruin' betekent. Cleasby and Vigfússon vertalen bijv. *brún klæði* met 'black dress'

plaatsgevonden in de manier waarop tegen kleuren werd aangekeken. Tot de twaalfde eeuw bestond het kleurenuniversum uit slechts drie kleuren: *zwart*, *wit* en *rood*, die volgens Pastoureau (1989: 22) op de volgende wijze met elkaar verbonden waren in de belangrijkste aktiviteit die in de vroege middeleeuwen met kleur verbonden was, nl. het verven van kleding: het rood staat voor de gekleurde stof, het wit voor de ongeverfde of verschoten; het zwart is de ongereinigde, het wit de gereinigde, schone stof. Hiermee staat het wit in oppositie tot zowel het zwart (licht, helder, schoon vs. donker, vuil) als tot het rood (flets, kleurloos vs. intens, kleurig), tussen zwart en rood bestaat geen direkt verband:

WIT

kleur/intensiteit

helderheid

ROOD

ZWART

De kleurstoffen die de stof duurzaam een intense, heldere kleur konden geven waren de gehele middeleeuwen door zeer duur. Bovendien was het verven zelf een zeer arbeidsintensief proces, dat een gespecialiseerde kennis vergde. Gezien de kosten was het dragen van (fel)gekleurde kleding (ON *litklæði*⁶) het voorrecht van de welgestelden en machtigen. De grote meerderheid van de bevolking moest het doen met ongeverfde kleren, of

⁶Guðmundsson (1893) meent dat *litklæði* kleren zijn die niet de natuurlijke kleur van wol hebben, maar op een of andere wijze geverfd zijn. Hij maakt hierbij geen onderscheid tussen wat Pastoureau (1989: 29) de *grand teint* en de *petit teint* noemt. De *grand teint* vond plaats in de werkplaatsen van gespecialiseerde gildemeesters in de steden, en produceerde duurzame intense kleuren voor de elite, de *petit teint* daarentegen hoorde thuis op het platteland, in de boerderijen, waar het wol meestal met plantenextracten geverfd werd, hetgeen over het algemeen vale, snel verschrompelende kleuren opleverde. Uit alles blijkt dat met *litklæði* de felgekleurde, en daarom geïmporteerde, kleren van de elite bedoeld werd.

kleren die met donkere snel verschietende, liefst donkere, kleurstoffen behandeld waren.

Tot in de twaalfde eeuw was men niet in staat stoffen een intense kleur te geven die niet in het rode gedeelte van het spektrum (van okergeel tot paars) lag, geverfd (lat. *coloratus*) betekende daarom als vanzelf roodgeverfd. Weliswaar werden ook andere kleuren gebruikt, zoals groen en blauw, maar die verschoten snel en konden daarom niet voor de kleding van de aanzienlijken benut worden. De ontwikkeling van nieuwe bijtmiddelen en het gebruik van wede (*isatis tinctoria* L.) als kleurstof⁷ echter maakten het eerst in Noord-Italië en Frankrijk, later in Engeland, Vlaanderen en Duitsland, mogelijk om een intens, helder en houdbaar blauw aan te brengen. Dit blauw slaat in de dertiende eeuw bij de heersende klasse zo aan dat het gaandeweg het rood van zijn positie als meest gezochte kleur verdringt. "Le XIIIe européen est le grand siècle du bleu", schrijft Pastoureau (1989: 23), "l'Europe est née, bleue" roept Dufeil (1988: 95) uit, die in het blauw het symbool van de kulturele eenheid (katholiek en feodaal) ziet die (West) Europa in de 11e en 12e eeuw gaandeweg aan het worden is, een eenheid waartoe ook Skandinavië langzaam aan gaat behoren.

De opkomst van het helderblauw doorbreekt het oude driekleuren-schema met de daarbij behorende symboliek. 'Gekleurd' is nu niet meer vanzelfsprekend rood, maar kan ook blauw, en later ook groen, geel etc. zijn.

Deze verandering in de kijk op kleur, die door de revolutie van het blauw veroorzaakt is, moet op zijn laatst in de dertiende eeuw via Noorwegen ook IJsland bereikt hebben. Het is daarom waarschijnlijk dat juist in deze tijd de hoofdbetekenis van het woord *blár* veranderd is van een donkere weinig intense kleur naar helderblauw, de kleur die we nu als typisch blauw ervaren.

⁷Wede werd weliswaar al veel eerder in Skandinavië gebruikt (het *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* geeft bijv. onder het lemma *farvning* aan dat in deense tekstielresten van rond het begin van onze jaartelling sporen van blauw van wede zijn aangetroffen), maar het werd eerst in de dertiende eeuw op grote schaal verbouwd.

Keren we terug naar de in het begin van dit artikel gestelde vraag: wat is de betekenis van *blár* in de *Íslendingasögur*? De tijd die in de klassieke IJslandersaga's beschreven wordt is de tiende en elfde eeuw, dwz een tijd die vóór de revolutie van het blauw ligt; de tijd echter waarin deze saga's geschreven zijn is de dertiende eeuw, 'le grand siècle du bleu'. De vraag naar de betekenis van *blár* is daarom een vraag naar de betrouwbaarheid van de saga's als bronnen van informatie over het leven in het IJsland van de tiende en elfde eeuw. Het antwoord op deze laatste vraag nu is betrekkelijk eenvoudig: hoewel de *íslendingasögur* gebeurtenissen beschrijven die zich mogelijk werkelijk in de tiende of elfde eeuw afgespeeld hebben, is de wereld die beschreven wordt dertiende-eeuws. In hoofdstuk 55 van de *Laxdœla* bijv. wordt de kleding van Gudrun als volgt beschreven:

Guðrún var í námkyrtli, ok við vefjarupphlutr þröngr, en sveigr mikill á hofði.

G. was wearing a tunic with a tight-fitting woven bodice, and a tall head-dress (Magnusson & Pálsson 1969)

Strakke hemden kwamen pas in de twaalfde eeuw in Frankrijk in de mode (Bumke 1989: 177ff), en waarschijnlijk niet vóór het eind van die eeuw in IJsland. Gudrun loopt dus een kleine twee eeuwen op de mode vooruit. Even verder in de saga, in hoofdstuk 63, worden de metgezellen van Thorgils beschreven als waren het ridders van de tafelronde; van één van hen, Húnbogi de sterke, wordt gezegd dat hij een maliënhemd van plaatstaal (*sá var í spangabrynju*) aanhad, een uitrustingsstuk dat niet vóór het eind van de 12e eeuw in de mode kwam (Bumke 1989: 199ff).

In de voorstellingswereld van de dertiende eeuw zijn belangrijke personen, als ze zich moeten laten zien, in felle kleuren gekleed: zij vallen op. Het is daarom zeer waarschijnlijk dat wanneer de saga's schrijven dat een held in het blauw gekleed gaat een kleur bedoeld wordt die overeenkomt met wat wij nu onder 'blauw' verstaan, nl. diep, intens blauw. Dat de helden uit de 10e en 11e eeuw er nooit zo bijgelopen kunnen hebben is een ander verhaal.

Verwijzingen

A. Woordenboeken en lexica

- Baetke, Walter. 1968. *Wörterbuch zur altnordischen Prosaliteratur*. Berlin.
- Cleasby, Richard & Gudbrand Vigfusson. 1957². *An Icelandic-English Dictionary*. Oxford.
- Drosdowski, Günther. 1989². *DUDEN Etymologie. Herkunftwörterbuch der deutschen Sprache*. Mannheim.
- Fritzner, Johan. 1886. *Ordbog over det gamle norske Sprog*. Kristiania.
- Gering, Hugo. 1903. *Vollständiges Wörterbuch zu den Liedern der Edda*. Halle.
- Greimas, A.J.. 1968². *Dictionnaire de l'ancien français jusqu'au milieu du XIVe siècle*. Paris.
- Heggstad, Leiv *et al.* 1975. *Norron ordbok*. Oslo.. = 3. utgåva av *Gamalnorsk ordbok*.
- Hødnebo, Finn. 1972. *Ordbog over det gamle norske Sprog af Dr. Johan Fritzner. Fjerde Bind. Rettelser og Tillegg*. Oslo.
- Kluge, Friedrich. 1975²¹. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin.
- Kulturhistoriskt lexikon. 1959. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid. Band IV*. Malmö.
- Thesaurus. 1906-1912. *Thesavrvs lingvae latinae. Volumen III*. Leipzig.
- Thesaurus. 1912-1926. *Thesavrvs lingvae latinae. Volumen VI. Pars prior*. Leipzig.
- Thunmark-Nylén, Lena. 1981. *Vikingatidens ABC*. Stockholm.
- Vries, Jan de. 1961. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Leiden.
- Vries, Jan de. 1978. *Nederlands etymologisch woordenboek*. met aanvullingen, verbeteringen en woordregisters door F. de Tollenaere.. Leiden.
- Zoëga, Geir T.. 1965 [1910]. *A Concise Dictionary of Old Icelandic*. Oxford.

B. Uitgave en vertalingen

- Sveinsson, Einar Ól.. 1934. *Laxdæla saga*. Íslenszk fornrit V. bindi.. Reykjavík

- Alving, Hjalmar. 1978 [1935]. *Isländska Sagor. Eyrbyggarnas Saga. Laxdölingarnas Saga*. Översatta och utgivna av Hjalmar Alving. 1935.. Inledning av Dag Strömbäck. 1978.. Stockholm.
- Arent, A. Margaret. 1964. *The Laxdoela Saga*. Seattle & New York.
- Fidjestøl, Bjarne. 1968. *Soga om Laksdølane*. Oslo.
- Frich, Stefan. 1924³. *Laksdøla eller Soga um Laksdølene*. Oslo.
- Meissner, Rudolf. 1913. *Die Geschichte von den Leuten aus dem Lachs-wassertal*. Thule Band 6.. Jena
- Magnusson, Magnus & Hermann Pálsson. 1969. *The Laxdæla Saga*. Harmondsworth.
- Press, Muriel. 1964 [1899]. *The Laxdoela Saga*. ed. by Peter Foote 1964. Everyman's Library 597. London.
- Proctor, Robert. 1903. *The Story of the Laxdalers*. London

C. Overige literatuur

- Berlin, Brent & Paul Kay. 1969. *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. Berkeley & Los Angeles.
- Bumke, Joachim. 1989. *Hoofse cultuur. Literatuur en samenleving in de volle Middeleeuwen*. Utrecht.
- Dufeil, Michel-Marie. 1988. Du couchant des orientes à l'azur de l'Europe. in: CUERMA *Les couleurs au moyen âge*. Aix-en-Provence, 87-108.
- Guðmundsson, Valtýr. 1893. *Litklæði*. *Arkiv för nordisk filologi* **9**, 171-198.
- Hjelmlev, Louis. 1966² [1943]. *Omkring sprogteoriens grundlæggelse*. København.
- Palmer, F.R.. 1976. *Semantics. A New Outline*. Cambridge.
- Pastoureau, Michel. 1988. *Couleurs, images, symboles. Études d'histoire et d'anthropologie*. Paris.
- Winkler, Maria. 1989. *Isländersagas und ihre Übersetzungen*. Bern.